

På självhushållets tid

Den som växte upp i början av 1900-talet kan man väl säga fick vara med att tillverka det mesta som hörde till detta livets nödtröft, ifråga om kvinnogöra.

Tekniken hade ännu ej gjort sina framsteg, så att några maskinella hjälpmedel fanns ej att tillgå, utan allt skulle göras med handkraft. Det fanns däremot gott om arbetskraft. Ungdomarna stannade för det mesta kvar, dom som behövdes hemma som hjälp. Men mest var det många barn i familjen och den som ej behövdes hemma tog arbete som dräng eller piga på andra gårdar eller ställen. Piga var ej något skällsord eller mindervärdighets uttryck här i våra trakter. Vi hade ju tillhört Norge och där är ju den norske pige varje ungmö oavsett vilken miljö hon tillhör.

Högre skolor betraktades för det mesta av äldre personer som en lyx, dom tyckte att den då fyraåriga folkskolan var tillräcklig och dessutom hade de den uppfattningen att det gick att förläsa sig, alltså överanstränga hjärnan så att man blev lite underlig. Som ett exempel kan nämnas att en gammal dräng på en gård där en studerande var hemma på skolloferie under slåttertiden och tränade med en fotboll i stället för att hjälpa till med slåttern en dag, kom drängen att undra vad det skulle bli av en sådan odåga. Det var alltså en ganska allmän föreställning att den ungdom som ej duger till att göra ett ordentligt dagsverke i grovarbete skulle inte kunna bli en god familjeförsörjare.

Gårdarna häromkring hade för det mesta 5-7 mjölkkor plus några ungnöt och kalvar, 1 eller 2 grisar, 7-8 får, några höns och och 1-2 hästar. Men mest varje familj hade en eller ett par kor, till och med banvaktaren hade kor.

Det växte på den tiden gott om gräs på banvallarna (släntarna) som slogs och bärgades för hand.

Ca 270 nötkreatur, 200 får och 40-50 hästar fanns i byn. Som jämförelse kan nämnas att under 1970-talet fanns omkring 20 nötkreatur några får och 6 hästar.

För att nu gå till det rutinmässiga arbetet på en gård, de sysslor som måste utföras punktligt varje dag, var det första vårdnaden av djuren i ladugård (fäx) och stall. Arbetstiden i ladugården började vanligtvis vid halvsju tiden. Först

städades det upp, kobåsen sopades rena både morgon och kväll före utfodringen. Färskt granris hackades med en barrhacka på en stubbe om ej annat fanns till strö. Torvströ revs emellanåt på en handdragen torvströrivare. Hö och halm släpptes ner genom en lucka i taket. Det var då vanligtvis en stege på gångjärn i taket under luckan som hakades ner för uppkivningen till höskullen. Så eldades under den stora murpannan varje morgon, vilket bidrog till att det blev torrare och friskare luft. Därefter rykt, juvertvätt, mjölkning. Mjölken separerades i köket. Korna utvattnades med varmt vatten ur murpannan, från vilken vatten bars i hemlaggade stora träbyttor före plåtkärlens tillkomst. Vattnet hinkades in från brunnen med den långa vindstången, till en träränna som gick genom väggen till murpannan. Sörpa som bestod av agnar eller hö, påhållt med hett vatten i en stamp, som fick dra till kvällsmålet. Lagen av sörpan och lite sådor eller gröpe efter tillgång från den egna skörden var den tidens kraftfoder.

Så var det måltiderna: Frukost vid niotiden, kaffe elva, middag ett, kaffe fyra, ladugårdsarbete fyra till sex, kvällsmål sju, kväll åtta. Emellan dessa göromål skulle allt förfärdigas och tas till vara. Fåren klipptes tre gånger om året. Ullen kardades, den revs upp med en stor karda som satt på en kraftig bräda, som höll att sitta på. Därefter skulle den spinnas och sedan tvinnas ihop så många trådar som man ville ha i stickgarnet till strumpor och vantar. Var garnet avsett för vävning snurrades det upp på det stora härvkorset vilket sattes på härveln. På denna satt en hammare av trä vilket slog ett slag för varje pasman. Härvkorset med den färdiga härvan doppades därefter ned i hett vatten och garnet fick sedan torka av härvkorset. Efter denna procedur höll sig garnet rakt och fint under vävningen. Vävskedar tillverkade av trä fanns det en mångfald av. Det var vadmalsskeden, mattskedar, klänningsskedar, linne- och blaggarnsskedar i olika grovlekar. Dessa senare användes ej under 1900-talet. Den tid var förbi då människorna här odlade och beredde lin och sådde råg, vilket skedde fram till slutet av 1800-talet. Då vävdes blaggarnstyg av linnetovgarnet som syddes till arbetskläder för sommarbruk, och linneväv av det fina linet för helgdagsbruk. Blaggarnstyget var strävt och vasst och efter bomullstygets tillkomst avslutades alltså linodlingen med alla dess arbetsmoment med rötning, skäktning, häckling, spinning och vävning.

Ungefär med bomullstyget kom väl symaskinen någon gång på 1890-talet. Singer var väl det första fabriksmärket.

Av bomullstyget syddes nu skjortor, förkläden, linnen, livstycken och barnkläder. Karlarnas vinterarbetsblusar syddes av hemvävt fyrskaftat lumptyg, även skolklänningar och andra vardagskläder. Varpen var mörkblått bomullsgarn och inslaget grått lumpgarn som tillverkades av Arbrå stickyllefabrik för en billig penning av inskickat stickylle. Hemvävt vadmal- och klänningstyg av ylle skickades till Arbrå för s k stampning och blev därefter som det finaste köpetyg. Av avlagda därför lämpliga kläder klipptes mattor och vävdes mattor. Allt detta var det väsentliga vinterarbetet på spinnsidan.

Så kom vårarbetet med städning av uthus och källare. Gårdsplanerna sopades rena med björkriskvistar. Mjök som kunde undvaras kokades och sattes med täte i stora kar och sår i källaren. Stortvätt efter den långa vintern, vittvätten lades på en fin gräsvall på bleke. Kor och får släpptes på bete och skulle följas (jätas) första veckan i skogen. Efter buförning och fäxskurning vidtog myrslåttern som varade ett par veckor före den hemmavarande slåttern. Denna började vanligtvis ett par veckor in i juli månad och varade i tre veckor. Gräset räfsades i strängar från tuvor och renar i hackslåttern och efter nån timmas torktid skulle det vändas för att efter middagsvilan kämmas ihop och läggas i hässjor. Efter en veckas torktid kördes, eller bars, höet in på två störrar som kallades hävhler.

Efter "slåttanna" kom så småningom skördarbetet. Kvinnorna skulle ju ta upp i åker och binda skylarna eller lägga dem i hässjan. Tröskningen, potatis och allt som fanns i jorden skulle vara bärgat och inom hus till Mikelsmäss som firades som storhelg, för en del veckan ut. Folk skulle då ta igen sig efter allt utearbete. Pigor och drängar skulle ha friveckor.

Hösten var nu kommen på allvar och därmed kom höstslakten. Fårkött torkades till spickekött. Kött som skulle förbrukas under vintern hårdsaltades i ett kar som fick stå ute i något uthus. Detta kött vattnades ur före användning. På senare tid kom konserveringen. Fläsk saltades ner i lådor eller tinor. Blodpudding kokades i påsar och kallades pöns eller kokades som klimp och kallades kams.

Tunnbröd bakades av det nymalda kornet, mest i två dagar i sträck medan ugnen var uppeldad. Det var det ojästa lövtunna brödet och det jästa något tjockare. Var det smått om mjöl bakades det av rågmjöl och iblandades kokt malen potatis. Skickliga tunnbrödsbagarskor bakade tvåhundra kakor om dagen.

Under första världskriget 1914-18 blev det bröd-, socker- och kaffekort. Det blev brist på lite av varjehanda, däribland fotogen och eftersom det ej fanns lyse i byn blev det mörkt. Då var det till att plocka fram de gamla ljusstöborna och talg fanns efter slakten så då kom talgdankarna till användning, som lyste och rök till dess karbidlamporna kom, och som lyste bättre än talgljusen.

Såpan tog slut men kokades av asklut med iblandning av lite svinister. På den tiden fanns inga andra tvättmedel än såpa, soda och lutpulver. Grönsåpa fanns men användes för hårtvätt och bad i stället för tvål. Såpan var outhärlig vid stortvätt. Vittvätten kokades i lut tillsatt med såpa, förflyttades till tvättstampar av trä, den heta luten östes över och stamparna drogs och sköts på en bastant kälke ner till ån där ett hål var upphugget i isen i vilket kläderna sköljdes och klappades med klappträna på klappsätet. Det var den heta luten som klarade fingrarna från förfrysning. Björkriskvastarna bands med vidjor och förbrukades ca 25-30 st. per år.

Allt detta var den väsentliga året-runt sysselsättningen för kvinnorna. Och vi skall nu gå över till de manliga göromålen.

Det var då höstens och förvinterns arbeten att plöja åkrarna, hugga veden i skogen och köra hem den. Ta upp torv och köra myra. Köra hem myrhöet och höet från fäbodvallarna innan det blev för mycket snö. Frös inte marken till innan snön föll, var det att trampa upp vintervägen som gick efter myrarna, karlarna som hade samma väg hjälptes då åt. Trygor kunde ändå behövas på hästfötterna ibland. De små norskhästarna som användes en tid var lättare att gå på myr. Det blev långa dagsverken innan höet var hemkört. Väl hemkörd skulle veden sågas och klyvas för hand. Så kom skogsarbetet med avverkningar och höet skulle köras hem på lördagarna från ladorna. Arbetet i skogen varade vanligtvis till påsk.

Så var då våren kommen och med den förbereddes vårbruket med gödselutkörning på släde, som lades i högar på åkern. För att efter snöns borttinande spridas med grep, före spridarens tillkomst. Därefter kom vårplöjningen, harvning, sådd och sladdning. Det var många steg fram och tillbaka på åkern innan den var färdig. Täckdikning, odling, hagastängning, översyn av byggnader och lagning av redskap för slåttern.

Nu var sommaren inne och hästarna följdes till skogen och släpptes på bete. Myrslåttern stökades undan och efter 2-3 veckor hämtades hästarna hem för buföring och hemmaslåttern. Ängsslåttern med tuvorna och det hårdbettna gräset som kallades hera fick lova att slås av tidigt på morgonen medan daggen ännu låg kvar i gräset, det spottades på brynen som vässade lieeggarna både titt och tätt (hastigt och ofta). Solen sken, ljudet av lievässning ekade över ängarna, daggen glittrade i gräset, fåglarna kvittrade, det var sommarmorgon.

Efter höets inkörning i ladorna släpptes hästarna återigen på bete tills det skulle buföras hem och skörden från åkrarna skulle köras in. Det hände ofta att hästarna var utsocknes när dom skulle hämtas hem. Endera var dom i Pörte fäbodrar på Älvrosskogen eller på Vitvattskölen. En gång stod dom utanför konsum i Ytterberg. Det blev många mil att gå och spåra och det hände att det blev övernattnings i skogen. Som ett exempel på djurens orienteringsförmåga berättas att en gång när hästarna återfanns i Pörte visste inte karlarna hur dom kunde ta sig över Himmelsflöta till Holmvallen. Då var det med en gammal liten norskhest som hette Lillblacken. Hon släpptes lös och fick gå före dom andra och visste precis var hon skulle gå och var klok nog att förstå att det skulle bli hemfärd när husbonn kom och hämta.

Återigen var skörden inkörd och tröskad, och allt är inbärgat för vintern. På förra århundradet (1800-talet) kom Älvrosborna till Överhogdal på Mikaelihelg. På detta århundrade (1900-talet) gick Överhogdals ungdom till Nykölens Älvros-fäbodvallar på Mickelsmäss helg dit Älvrosborna mötte upp.

Sten bryts ur åkrarna och allt arbete som ej blivit fullbordat tas upp på nytt. Fällskräddaren (skinnrearn) var från Ytterberg, kom till byn efter fårslakten, gick i gårdarna och beredde skinn och sydde fällar. Byskräddarna sydde vadmals- och andra kostymer både till helg och vardags. Byskomakarna lagade, pliggade och halvsulade skor. Det hände någon enstaka gång att en förbivandrande

skomakare stannade över några dagar och förfärdigade skor efter måttagning av hemgarvat kalvskinn. Dessa skor var både vackra och mjuka. Näverskorna tillverkades nog helst på försommaren medan nävern var nytagen, det var den bästa fotbeklädningen på myrslåttern och användes även av vallkullor på sin tid. Det hände att det fanns slöjdkunnigt folk i gårdarna som laggade tråkärll och snickrade vävstolar.

Under första världskriget blev det också slut på potatismjölet i handeln, något som kallades ris mjöl fanns men var ej populärt. Då kom den gamla hemmagjorda potatiskvarnen åter till användning. Det gick så till att potatis sköljdes i flera vatten mycket noga. Sedan vattnet avrunnit vreds den genom kvarnen. Massan hölls i ett stort kärl, kallt vatten östes över under omrörning och fick stå orört en stund tills mjölet sjunkit till botten. Skal och skröp flöt upp till vattenytan och följde med vid vattenbyte, som upprepades till dess vattnet var alldeles rent. Sedan fick mjölet torka och blev lika fint som vanligt potatismjöl.

Hösten var nu kommen på allvar. Ett år har gått och ett nytt år börjar sin cirkelgång.

Fritid: Kultur, vad är det frågar Östersunds Posten och får varierande svar om fritidssysselsättning: Teater, konst, musik, dans och friluftsliv, Hembygdsföreningar och böcker tycker landshövding Hans Gustavsson. I så fall har väl undertecknad och bygden i övrigt odlat mycken kultur, eftersom skolbiblioteket under min skoltid, ett skåp från golv till tak fyllt med böcker ansågs som utslitet och därför auktionerades dessa bort något av åren 1912-1915. I detta bibliotek fanns alla de gamla välkända sagoböckerna som Bröderna Grimms sagor, Tusen och en natt, Svenska och Tyska folksagor, Onkel Toms stuga, Robinson Kruse osv. Därefter kom ungdomsböcker. Nils Holgersson fick vi läsa en gång i veckan på skolans lästimme. 1913 och 1914 gav Åhlen & Åkerlund ut 25 öres böcker av berömda svenska författare, man fick en bra bok för 25 öre i månaden. Det var August Blanche, Zacharias Topelius, Emilie Flygare-Carlén, Marika Stjernstedt, Herman Bjursten, August Strindberg, Verner von Heidenstam, Selma Lagerlöf, Marie Sophie Schwartz, Gustaf af Geijerstam m.fl som var författare på den tiden. Ungdomslogen hade en liten bra tidning. Sedan blev det då Logen Hoadalens bibliotek som lästes ut och avslutades med Världshistorien.

Andra fritidssysselsättningar var logemötena varje söndagskväll. Vi skulle hitta på ett nytt program för varje vecka exempelvis deklamation, sång, brevafton, korgafton o.s.v. Så blev det folklekar av allehanda slag och dans emellanåt med bjudningsbal en gång på vintern då grannbyarna var inbjudna. Utflykter någon gång på sommaren, helst till någon fäbodvall. Logen anordnade också bazar till jul, påsk och nyårsvaka varje år. Fäbodvallarna var annars ett kärt utflyktsmål, det var de enda resor man fick företa sig förutom cykelturer, när varken bil eller tåg fanns att tillgå. De milslånga steniga stigarna avskräckte inte, det hände att vi gick till Buddbodarna en vacker lördagskväll och därifrån till Holmvallen. Eljest var den s.k Nilsgubbvägen och en som gick ner till övre byn de då brukliga stigarna till Holmvallen, som nu i flera år kommit ur bruk och är delvis igenväxta. Det gick att gå fram och tillbaka och därtill bära. Jag mötte Marget Svensson vid vägskälet uppå Aborrtjärnåsen en varm sommardag. Hon gick framåtlutad av en tung näverkont, som var längre än ryggen. Svetten rann. Hon hade varit till vallen och hämtat smör och ost och hade inte tid att sätta sig och vila på vilstenen, skulle hem till slåttern! Man kom mången gång att förundra sig över människornas styrka.

I vattensegan som kom från Storlaberget, invid vägen innan man nådde Puttbäcken skulle det drickas vatten, för där var ett särdeles klart och gott vatten. Där fanns stenbumlingen som snodde runt ett varv varje gång den hörde kyrkklockorna (som den förstås aldrig hörde). Där fanns och stenen i vägen med en fördjupning som efter en liten barnfot. Man kom i en säregen högtidsstämning , som ej går att beskriva, när man närmade sig vallen. Det var som ett sus från evigheten i skogen över de vilda vidderna, mystik och på samma gång liv av djur i skog och mark, de renliga hemtrevliga stugorna och den gemytliga rofyllda atmosfären.

Långa yllestrumpor, som var en nödvändighetsvara på den tiden, stickades för hand på vinterkvällarna som omväxling, eller annat handarbete

Man gick och hämtade post två-tre gånger i veckan, drygt två km. bort, och postärendena fick uträttas vilken tid som helst på dag eller kväll. Poststationen var i Ol-Sjuls och Märta Grip var föreståndare tills järnvägen var färdig och stinsen övertog. Posten skjutsades med häst fram och åter mellan byarna. Post eller brevlådor fanns ej. Tidningar var Jämtlands Tidning, Östersundsposten och

den första veckotidningen jag minns var Allers samt Reformatorn som var storlogens, IOGT:s, tidning.

Gåtor och gissningslekar roade, och vettar och spökhistorier som gammalt folk berättade. I tio-tolv års åldern spelades sten och så dingel-dangel, då två stenar, som inte fick tappas, jämt skulle vara i luften.

Frälsningsarmén hade två soldater stationerade i Ytterhogdal för jämnan, vilka var här ofta och sålde stridsropet, höll möten och anordnade fester.

Missionsförbundarna hade möten och den berömde solskensångaren Pastor Hultman var här också en gång.

Kyrkklockorna ringde in helgen varje lördagsafton och den fridfulla stämningen man då förnam när allt arbete avstannade, försvann sedan bilarnas motorsurr tog över. En tid var det sed att skolbarnen med lärarens tillsyn klädde kyrksalen med löv och ängsblommor på midsommarafton till midsommardagens högmässa, antagligen kanske därför att den kallas Johannes Döparens kyrka eller också var det en sed som förekom på flera orter.

Vävtråden 1971. Stina Eurenus